

A hatósági árszabályozás és az árdrágító visszaélések problémái az első világháború idején Magyarországon

A világháború kitérése a közellátás területén is számos új és részben váratlan feladat elé állította a hatalom birtokosait. Ezek közé tartozott az egyes létszükségleti cikkek legmagasabb árának hatósági megállapítása, amit a háború következtében keletkező áruhiány tett elkerülhetetlenné. A háború ugyanis, a dolog természeténél fogva, rengeteg munkáskezet és igásfogatot vont el a termelésből, miközben a hadsereg létszükségei rendkívüli mértékben megnövekedtek, a külföldről érkező szállítmányok pedig egyre inkább megcsappantak. A szállítások a belső forgalomban szintén akadoztak, s mindezek hatására a lakosság körében is, az egyes intézményeknél is, részben talán érthető, de az áruellátásra nézve mindenképpen kedvezőtlen hatású készletgyűjtési, -visszatartási tendenciák jelentkeztek, nem is ritkán spekulációs célzattal. S mivel az áruellátásban az ily okok miatt keletkező hiányok kellő mértékben pótolhatók nem voltak, törvényszerűen következett be az árucikkek jelentős részének túlzott áremelkedése, melynek letörésére a szabad áruforgalom, a piaccgazdálkodás elvi alapjain álló kormányzat csak nehezen szánta rá magát, annak ellenére, hogy bizonyos jogi eszközöket a mondott célból már a háború kitérése előtt megalkottak. A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező 1912: LXIII. tc. 7. §-ának 4. bekezdése szerint ugyanis: „Ahol attól lehet tartani, hogy a fogyasztási cikkek árai a nem tényleges állományú legénységnek nagyobb számban történő bevonulása következtében aránytalanul és pedig nem indokolt mértékben fel fognak szökni, elrendelheti a minisztérium, hogy ott a legszükségesebb élelmiszeri cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság megállapítsa.” Az 5. bekezdés pedig akként rendelkezik, hogy amennyiben „a katonai előkészületek vagy a háború következtében a fogyasztási cikkek árainak nem indokolt mértékben aránytalanul drágulása a katonaság elvonulása után, vagy más vidéken jelentkezik, a közigazgatási hatóság javaslatára a minisztérium elrendelheti, hogy a legszükségesebb élelmiszeri cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság arra az időre és ott megállapítsa.”

Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy ezek a meglehetősen korlátozott felhatalmazások is a katonai szervek kezdeményezésére kerültek be a hivatkozott törvény tervezetbe,¹ és noha a végrehajtásukhoz szükséges rendelettervezetek kellő időben elkészültek, bevezetésükre a háború kitérését követően mégsem került sor. Pedig ezek a tervezetek még eléggé óvatosan közelítették meg az ármaximálás problémáját, így az a rendelettervezet, amit a kereskedelemügyi és a földművelésügyi miniszterek együttes rendeleteként kívántak a hatósági ármegállapítás szabályozásáról kibocsátani, 2. §-ban kifejezetten hangsúlyozta, hogy „az 1912: LXIII. tc. 7. §-ában foglalt hatósági ármegállapításnak célja *nem* a for-

¹ Országos Levéltár, Igazságügyminisztérium bizalmas iratai, ad. 1912: lajstromszám 22., alszám 70. és uo. az 1912: lajstromszám 22., alszám 77. alatti jegyzőkönyv.

galom rendes menetébe való belenyúlás...”, és az csak a legszükségesebb élelmicikkekre terjedhet ki. A hivatkozott rendelettervezet a következőkben (5. §) az ármegállapításra jogosult hatóságokról intézkedik, kimondván, hogy a törvényhatósági és a rendezett tanácsú városokban a polgármester, a nagy- és kisközségeket illetően pedig a vármegye alispánjának hatáskörébe tartozik az árak hatósági megállapítása. Az ármegállapításnak azonban nem lehet célja mindenfajta drágulás megakadályozása — mondja a tervezet —, hanem annak „csupán az aránytalan és meg nem indokolható, tehát a rendkívüli körülményekben kellőleg meg nem alapozott túlságos áremelések ellen irányulnia..., mert ellenkező esetben a lakosságot az a veszedelem fenyegeti, hogy a meglévő áru sem kerül piacra, sőt ha az ármegállapítás hosszabb tartamú, esetleg a termelés is csökken” (10. §). Szabályozta a rendelettervezet, mégpedig eléggé tüzetesen a hatóságilag megállapított árak közzétételének módját (20—21. §), majd leszögezte, hogy azokat a cikkeket, amelyeknek árait a hatóság megállapította, a megállapított áraknál drágábban árusítani (kínálni, eladni) tilos (22. §). E tilalom megszegése egyébként az 1912: LXIII. tc. 7. §-ának utolsó bekezdése értelmében büntetendő (26.),² amely az árdrágítást kihágásnak minősítette, és két hónapig terjedhető elzárással, valamint 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel fenyegette.

Mint arra fentebb már utaltunk, a kormány a háború kitörését követő kezdeti-időokban még elzárkózott a létszükségleti cikkek legmagasabb árának hatósági szabályozásától. Ezt a vonakodó magatartást a belügyminiszter 1914. aug. 5-i keltezésű, 5600. eln. sz. körrendeletének végrehajtási utasítása azzal magyarázta, hogy „az árak hatósági megállapítását a minisztérium mindaddig mellőzni kívánja, amíg azt a kényszerűség elkerülhetetlenné nem teszi, mert tudatában van annak, hogy a hatósági ármegállapítás alig simulhat a nehéz viszonyokhoz olyan mértékben, mint ahogy azt a méltányosság megköveteli.”³ A belügyminiszter hivatkozott körrendelete azért megelégedett annak rögzítésével, hogy „az élelmiszerek és az elsőrendű szükségletek kielégítésére szolgáló egyéb cikkek (tüzelőanyag, ruházat, katonai, felszerelések stb.) árát vagy az ezek körül szükséges szolgáltatások díjazását *aránytalanul* magas összegben megszabni (mármint az eladó részéről T. Á.) nem szabad,” s a szóban forgó tilalom megszegését kihágássá minősítette, és tizenöt napi elzárással, valamint kétszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel rendelte büntetni. Annak megítélését pedig, hogy „a fennforgó konkrét esetben a megszabott ár vagy díjazás összege aránytalanul magasnak minősíthető-e az adott viszonyokhoz képest”, a belügyminiszter rendelete az eljáró közigazgatási hatóság diszkréciójára bízta, amely a 155 587/1914. B. M. sz. körrendelet értelmében kétely esetén a kereskedelmi- és iparkamarák véleményét kérhette.⁴

Aligha szorul bizonyításra, hogy a most vázolt jogszabály eleve teljesen alkalmatlan volt az egyre inkább elburjánzó háborús áremelkedések meggátlására, és mivel a magyarországi fogyasztóközönség mellett Ausztria, valamint a hadsereg érdekei is ezt követelték, 1914. november 28-i keltezéssel kibocsátásra került a 8682/1914. M. E. sz. kormányrendelet, amely a búzáért, rozsért, árpáért és tengeriért, az ezekből előállított lisztért, valamint a burgonya- és rizslisztért követelhető legmagasabb árak megállapításáról intézkedett. Figyelmet érdemel azonban, hogy még ez a jogszabály sem ír elő fix összegekben meghatározott maximális árakat, hanem a fennálló viszonyokhoz alkalmazkodva törekedett a követelhető legmagasabb árak megállapítására. Rendelkezései szerint ugyanis a búzánál és a rozsnál az 1914. október utolsó két hetében kialakult átlagos vételárat, árpánál és tengerinél pedig a november első két hetében kialakult átlagos vételárat kellett maximális árként figyelembe venni, a lisztneműek legmagasabb árai pedig az illető gabonaműek áraihoz

² Békés Megyei Levéltár (Gyulai Állami Levéltár 1197), Tájékoztató a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. J—25, b. (Budapest, 1914.) 165—175. p.

³ Magyarországi Rendeletek Tára (a következőkben *MRT*), 48-ik folyam 1914. (Budapest, 1914.) II. kötet 1527—1529. p.

⁴ Uo., valamint a 2287—2288. p.

igazodtak, ill. burgonya- és rizsliszt esetében ez utóbbi lisztfeleségek tényleges piaci árának kellett, hogy megfeleljenek. A vázolt szempontok alapján aztán járásonként és városonként külön kellett a maximális árakat megállapítani, ill. kiszámítani, és ebből a célból a rendelet ármegállapító bizottságok felállítását írta elő. E bizottságok tagjai a vármegyékben a főispánnak vagy helyettesének elnöklete alatt az alispán, a járási főszolgabírák és a rendezett tanácsú városok polgármesterei vagy helyetteseik lettek, a törvényhatósági joggal felruházott városokban pedig úgyszintén a főispánnak vagy helyettesének elnöklete alatt a városi tanács tagjai, akik a helyi érdekképviselői, ill. szakmai szervezetek meghallgatása után hozták meg döntésüket. Az idézett jogszabály végül úgy rendelkezett, hogy 1914. december 10-e után a benne felsorolt cikkeket a megállapított legmagasabb árnál drágábban árusítani tilos, kivéve mégis a kicsinyben vagy részletkereskedelemben történő árusítást, de az eladó ezekben az esetekben is csak olyan árakat számíthat, amelyek a megállapított legmagasabb árnál nem aránytalanul magasabbak. A fenti tilalmak megszegése kihágásnak minősült, amely továbbra is csupán tizenöt napig terjedhető elzárással és kétszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel volt büntetendő.^{4/a}

A fentiekből úgy tűnik, hogy a kormány most hivatkozott rendelete, az 1912: LXIII. tc. 7. §-ának megfelelően, a tényleges ármegállapítást a helyi közigazgatási szervek hatáskörében hagyta, noha annak lehetséges mértékét behatárolta. Az 1914. december 21-i keltetkezéssel kibocsátott 9227/1914. M. E. sz. kormányrendelet azonban már nincs tekintettel a helyi szervek törvénybiztosította ilyen jogkörére, mert ebben a kormány azok teljes mellőzésével országosan egységesen 24 koronában maximalta a zab árát,⁵ feltehetően a hadsereg lóellátásának megkönnyítése céljából.

Mint az utóbbi példa is szemlélteti, az 1912: LXIII. tc. 7. §-ában biztosított felhatalmazások nem mindenben bizonyultak a hatósági árszabályozást illetően a kormány számára a háború folyamán elegendőnek, ezért gondoskodni kellett azok megfelelő módosításáról, bővítéséről. Sok egyéb mellett ezt végezte el az első háborús év végén megalkotott 1914: L. tc., melynek témánkkal kapcsolatos első §-a nemcsak azt szögezte le, hogy „a minisztérium rendelkezése a közigazgatási hatóság az életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkekért követelhető legmagasabb árakat megállapítani köteles”, hanem azt is kimondotta, hogy a „minisztérium a magyar szent korona országainak akár egész területére, akár egyes részeire nézve közvetlenül maga állapíthatja meg az ... említett cikkekért követelhető legmagasabb árakat”, s azokat az így megállapított árnál drágábban árusítani tilos. E tilalom megszegését azután a hivatkozott törvény 9. §-a kihágássá minősíti, melynek büntetése két hónapig terjedhető elzárás és 600 koronáig terjedhető pénzbüntetés. Azonkívül — de ezt már ismét az első § rendeli el —, a „magasabb ár fizetése a többletre nézve hatálytalan és a vevő a többletet hat hónapon belül visszakövetelheti”. S végül, „az árba be kell számítani mindazokat a mellékszolgáltatásokat is, amelyeket a vevő a vételáron felül ellenértékül adott vagy ígért”.

Az 1914: L. tc. témánkkal kapcsolatos első §-a tehát egyrészt bővíti a maximalás alá vonható árucikkek körét (legszükségesebb élelmezési cikkek helyett életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkekre), másrészt növeli a kormány jogkörét is az ármegállapításban. Intézkedett továbbá az árdrágító visszaélések magánjogi hatásáról, és igyekezett elejét venni annak is, hogy különböző mellékszolgáltatások kikötésével a maximális árak burkolt túllépésére kerülhessen sor. Végül, de ez már az egész törvényre, pontosabban annak tervezetére vonatkozik, az 1914: L. tc. javaslatának parlamenti vitája arra is lehetőséget adott, hogy a törvényhozás tagjai, elsősorban a parlamenti ellenzék képviselői véleményét mondjanak a kormány addig követett háborús gazdasági politikájáról, s ezen belül

^{4/a} Lásd a 3. jegyzetet, 2611—2616. p.

⁵ Uo. 2664—2665. p.

a hatósági árszabályozás problematikájáról. A következőkben tehát a vonatkozó parlamenti vitából idézünk, ill. részleteket közlünk néhány ellenzéki vezető témánkat érintő felszólalásából.

Az ellenzéki vezetők, s ez talán nem csupán a háború első szakaszában érvényesülő parlamenti béke következménye volt, ekkor még általában nem támadták komolyabban a kormány háborús árpolitikáját, inkább csak némileg késedelmesnek és részben elégtelennek ítélték az e téren foganatosított intézkedéseit. Apponyi Albert pl. kijelentette, hogy a kérdéses törvényjavaslat közgazdasági vonatkozású rendelkezéseit nagyjából helyesnek tartja, „csak az az egy kifogásom van — folytatta —, hogy azok az intézkedések, amelyek az élelmi és egyéb elsődrendű szükségleti cikkek árainak abnormis, még a háborús idők által sem... megokolható felszökkenését meggátolhatták volna, nem történtek meg már régen.”⁶ Hasonló értelemben szólalt fel Batthyány Tivadar, az ellenzék egy másik, úgyszintén jól ismert, neves képviselője is, aki úgy vélekedett, hogy a drágaság kérdésének helyes megoldása „majdnem olyan fontos, mint maga a háború viselésére vonatkozó intézkedés”. Batthyány hangsúlyozta, szerette volna, ha „e tekintetben kissé korábban történtek volna intézkedések”, majd leszögezte, hogy „itt a kormánynak egy kötelessége van: az indokoltság legalsóbb határáig leszorítani hatalmi ténnyel, hatalmi szóval az árakat.” Felszólalásából kitűnően a megállapított gabonaárakat túlságosan magasnak tartotta, de egyetértett azzal, hogy a kormány pillanatnyilag csak a gabonafélékre és a lisztre nézve kívánta az árakat maximálni. A jövőre nézve azonban felvetette a cukor, a burgonya, a szén és a hadfelszerelési cikkek hatósági ármegállapításának szükségességét, s ebben támogatta egy további neves ellenzéki képviselő, Rakovszky István is.⁷ Itt érdemel végül említést, hogy Csik vármegye közönsége feliratot terjesztett az országgyűlés elé a drágaság enyhítése tárgyában, amit azonban az elnök az 1914. L. tc. elfogadásával elintéztettnak jelentett ki.⁸

Összegezve a fent mondottakat, a kormány tehát nem csupán újabb, bővített felhatalmazást kapott a parlamenttől az árszabályozást illetően, hanem a vita során ösztönzést és sürgetést is a drágaság letörésére. Bizonyára ez is szerepet játszott abban, hogy a következő háborús évben, 1915-ben, majd később is tömegesen kerültek kibocsátásra azok a jogszabályok, amelyek az egyes létszükségleti cikkek árait szabályozták, s amelyek közül néhányat az alábbiakban megemlítünk. Így, legelsőként, a kereskedelemügyi miniszter 1915. január 5-én kelt 913. sz. „hirdetményét”, amely a búzára, rozsrá, árpára, tengerire, valamint az ezekből készült lisztre nézve a 8682/1914. M. E. sz. rendelet értelmében megállapított árról ad tájékoztatást. Az árakat különben törvényhatóságoként és ezen belül gyakran járásokként elkülönítve is állapították meg, és pl. a búzaárak 39—41,50 korona között váltakoztak,⁹ ami elég tekintélyes áremelkedést jelentett a háború előttihez képest, mert a háború kitörésekor a búza mázsánkénti ára alig volt több 27 koronánál.¹⁰ Úgyszintén a gabonaféleségek és lisztneműek árszabályozásával kapcsolatosan indokolt továbbá említést tenni a kormány január 28-án kelt 422/1915. M. E. sz. rendeletéről is, amely az említett cikkekért követelhető maximális árak túllépésének büntetését az 1914. L. tc. 9. §-a értelmében két hónapig terjedhető elzárásra és hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetésre

⁶ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (a következőkben *Napló*). (Budapest, 1915.) 26. kötet 214. p.

⁷ Uo. 216—218. p.

⁸ Uo. 207., 221. p.

⁹ *MRT*, 49-ik folyam 1915. (Budapest, 1915.) I. kötet 284—294. p.

¹⁰ *Pach Zsigmond Pál és Sándor Pál* (szerk.): *Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867—1918. c. tanulmánygyűjteményből Tokodyné Puskás Julianna: A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére Magyarországon az első világháború idején* (Budapest, 1956.) c. tanulmánya, 314. p.

emelte,¹¹ ami a korábbi 15 napi elzárással és 200 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel szemben jelentett bizonyos mérvű szigorítást.

A gabona- és lisztféleségek árszabályozásán kívül ugyancsak 1915-ben sor került a korpa, a hüvelyesek, a cukor, a burgonya, az árpagyöngy, a disznózsír, a szalonna, a sertés-hús legmagasabb árának kormányrendelettel történő megállapítására, és hasonlóképpen szabályozták a repce, a lenmag, a bükkönymag, a kendermag, a gyapjú, a kikészített kender maximális árát, valamint a marha- és lőbőrökért, az egyes ásványolajtermékekért, a rézgálicért, a réz- és nikkelárak pótlásául szolgáló öntött és kovácsolt vasárakért, a tölgy- és fenyőkéregért, a gubacsért, a tölgyfakivonatért, végül a takarmányozási célokra szolgáló ipari termékekért követelhető legmagasabb árakat.¹² Az egyes cikkek árait a háború folyamán azután ismételtelen újraszabályozták, és egyre inkább bővült az árszabályozás alá eső árucikkek köre is, mindvégig jellemző maradt azonban, és szükségyszerűen sok vitára adott okot, hogy a hatósági ár megállapítás zömében a mezőgazdasági termékeket érintette, noha Tisza István miniszterelnök nem egyszer cáfolta, hogy ennek oka az iparnak nyújtott egyoldalú kedvezés lenne. Ezzel szemben a miniszterelnök hangoztatta, hogy „a kormánynak, midőn a fogyasztóközönség zavartalan ellátása és az árdrágítás lehető megakadályozása céljából az elsőrendű életszükségleti cikkeket illetőleg megfelelő forgalmi korlátozásokat és ármaximálásokat léptetett életbe, egyesegyedül az szolgáló kiindulópontjául, vajon az illető életszükségleti cikk természete a határszabások alkalmazását megengedi-e vagy sem ... Az állam csakis egyes, könnyen eltartható és szállítható oly fungibilis tömegárak árát szabályozhatja, amelyekre egyöntetű minőségüknél fogva lehetőleg egységes ár állapítható meg, s amelyek szükség esetén rekvirálás útján megszerezhetőek, s a fogyasztás rendelkezésére bocsáthatók. Arra vonatkozólag tehát — szögezte le Tisza —, hogy valamely árucikk a határszabás-megállapítás alá vonható-e, nem az a döntő, vajon az illető árut a mezőgazdaság vagy az ipar állítja-e elő, hanem az, hogy az árucikk természete szerint a hatósági korlátozások tekintetében a most jelzett előfeltételek fennforognak-e ... Az egyöntetű ár országos megállapítása ez alapon tehát csak az oly tömegárakra nézve volt kimondható, amelyek fajlag és nem egyedileg kerülnek a kereskedelembe, mint az élelmiszerek egész sorozatán kívül a szappan, bőr, gyapjú, cukor stb.

Az ipari készgártmányok legnagyobb részénél ezzel ellentétben az egyes készítmények értéke között a felhasznált anyaghoz és a kiállításra fordított munkához képest a minőségi különbségek változatos skálája keletkezik, mely az egyöntetű ár megszabását egyenesen lehetetlenné teszi” — állította a miniszterelnök. Ha pedig „az ármaximálás az ily ipari készítményekre, mint pl. a lábbelire és ruházati cikkekre vagy fehérneműre mégis kiterjesztetnék, ez csak azt vonná maga után, hogy a meghatározott legmagasabb ár a gyakorlatban tulajdonképpen minimális árrá alakulna át. Ebben az esetben az igen nagy minőségbeli és értékbeli különbségek ellenére a silányabb minőségű áruk a fogyasztóközönség érdekeinek rovására a kereskedelemben ellenőrizhetetlenül a jobb minőségű áruk maximális árain kerülnének forgalomba, nem is említve azt, hogy az ármaximálást követő és annak hatályosságát biztosító további rendszabályok, nevezetesen a rekvirálás, az elraktározás és egyenletes szétosztás ezekre az árukra nézve a gyakorlatban egyenesen keresztülvihetetlennek bizonyulnának.” A miniszterelnök álláspontja szerint: „Éppen ezért az ily cikkekre nézve nem a maximálásban, hanem a fogyasztók érdekeinek lehető megóvására irányuló helyi hatósági intézkedések egész rendszerében kell a megoldást keresni”, amire a törvény és a különböző kormányrendeletek meg is adják a kellő alapot, „különösen a 4207/1915. M. E. számú minisztériumi rendelet.”¹³

¹¹ Lásd a 9. jegyzetet, 50—51. p.

¹² *MRT*, 49-ik folyam 1915. (Budapest, 1915.) I—II. kötet. (Lásd az I. kötet elején található szak- és időrend szerinti tárgymutatót, különösen a miniszterelnöki [„minisztériumi”] rendeleteket.)

¹³ *Hadtörténelmi Levéltár*, Magyar kir. honvédelmi miniszter. 25 507/1916. Mg /a sz., tétel

Tisza és kormánya tehát az iparcikkek országos, kormány szintű ármaximálása helyett a helyi hatósági intézkedések egész rendszerével kívánta a fogyasztók érdekeit az áruzsorával szemben megvédelmezni, amelyre az általunk még nem vizsgált 4207/1915. M. E. számú kormányrendelet biztosított felhatalmazást. Indokolt tehát a szóban forgó jogszabály vázlatos áttekintése, noha annak legtöbb intézkedése a hatósági ár megállapításnál *kevésbé direkt* módszerekkel kíséri meg az indokolatlan áremelkedéseket megakadályozni.

Az 1915. nov. 23-án kelt 4207-es M. E. sz. rendelet, amely már címében is „a lakosság-
nak életszükségleti cikkeket ellátásáról és a árdragító visszaélésekről” rendelkezik, mindenekelőtt az életszükségleti cikkek fogalmát igyekszik meghatározni. 3. §-a szerint ugyanis: „... életszükségleti cikkek alatt az ember elsőrendű életszükségeinek kielégítésére közvetlenül rendelt ingó dolgokat, valamint az ezek előállításához közvetlenül vagy közvetve szükséges ingó dolgokat kell érteni”, vagyis azok, amennyiben a fenti kritériumoknak megfelelnek, mind iparcikkek, mind mezőgazdasági termények egyaránt lehetnek.

Magára a helyi szintű hatósági ármaximálásra a 6. § biztosít felhatalmazást, amennyiben kimondja, hogy „a *közigazgatási hatóság* (ami alatt az 1. § szerint a belügyminiszter és az *alsóbb fokú közigazgatási hatóság* értendő T. Á.) az életszükségleti cikkekre nézve szakértők közbenjöttével *megállapíthatja* azt a *legmagasabb árt*, amelyet értük hatósága területén a közvetlen fogyasztás céljait szolgáló (kiskereskedelmi) forgalomban az árusítók követelhetnek.” Ha azonban „valamely cikkre nézve a legmagasabb árt — akár az egész országra, akár az illető hatóság területére nézve — a minisztérium már szabályozta, ez a szabályozás az irányadó” — mondja a hivatkozott §, amely tehát az országos szintű ár megállapítás elsőbbségének biztosítása mellett adta meg a helyi hatóságok számára a kiskereskedelmi forgalomban követelhető legmagasabb árak megállapításának jogát. Ezt a jogosultságot azonban a miniszterelnök közlésének megfelelően számos további felhatalmazás egészítette ki, így pl. a 4. § szerint a közigazgatási hatóság a saját hatósága területén lévő készletek birtokosait arra kötelezheti, hogy készleteiket a hatóságnál *bejelentésék*, és a hatóságnak vagy megbízottjának jogában áll a bejelentésre kötelezett készleteit, raktárait, valamint üzleti könyveit megvizsgálni. A 11. § a hatósági *igénybevételről*, más szóval *rekvizícióról* rendelkezik, kimondván, hogy a közigazgatási hatóság a termelőt, a kereskedőt és bármely más személyt, akinek a *hatóság megállapítása szerint* valamely életszükségleti cikkből a saját házi és gazdasági szükségletét meghaladó készlete van, arra kötelezheti, hogy készletének a saját szükségletét meghaladó részét a hatóság utasítása szerint a hatóság részére, vagy az általa megjelölt természetes vagy jogi személy részére készpénzfizetésért *átengedje*. Ugyanez a § a továbbiakban kimondja, hogy a hatóságilag igénybe vett készletek a birtokosnál tizenöt napot meg nem haladó időre *zár alá* vehetők. A zár alá helyezés hatálya különben az, hogy a birtokos az igénybe vett készlettel nem rendelkezhetik, hanem köteles azt saját veszélyére az átvételig, illetőleg a zár idejének elteltéig megőrizni. A hatóságilag igénybe vett cikkekért fizetendő *árakról* úgyszintén rendelkezés történt (12. §) oly módon, hogy azokat a közigazgatási hatóság szakértők meghallgatása után állapítja meg a beszerzési vagy előállítási (termelési) árak és költségeknek, valamint az áru minőségének és használhatóságának figyelembevételével. A 14. § pedig még a hatósági igénybevételt is meghaladó általános *eladási kényszer* bevezetésére adott felhatalmazást, e szerint ugyanis a közigazgatási hatóság arra kötelezheti az életszükségleti cikkek tulajdonosait, hogy készleteiknek azt a részét, amely saját házi és gazdasági vagy üzemi szükségletüket meghaladja, *forgalomba bocsássák*. Nehogy pedig mindez a termelés visszacsúszását vonja maga után,

Mg., alapszám 25 507. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 21 212/1916. sz. beadványához mellékelt, a miniszterelnökhöz intézett „Emlékirata” és a képviselőházhoz intézett „Felirata” a mezőgazdasági üzem viteléhez nélkülözhetetlenül szükséges anyagok és árucikkek határszabása tárgyában. Az utóbbiból idéztük a miniszterelnök lényegében ciutasító választát.

a 10. § azt mondja ki, hogy a belügyminiszter — a kereskedelemügyi miniszterrel egyet-
értve — az éleltszükségleti cikkek előállításával vagy forgalomba hozatalával foglalkozó
üzemek tulajdonosait arra kötelezheti, hogy *üzemüket* további rendelkezésig *folytassák*.

Itt indokolt megjegyezni, hogy az éleltszükségleti cikkek bejelentésére, átengedésére,
s az ilyen cikkek termelésével, forgalomba hozatalával foglalkozó üzemek birtokosainak
az *üzem folytatására* kötelezésére már az 1914: L. tc. 2—4. §-ai is felhatalmazást biztosít-
tattak. A most elemzett 4207/1915. M. E. sz. rendelet azonban ezeken túlmenő, az árak
túlzott növekedésének meggátolására szolgáló további nagyszámú részintézkedést is tar-
talmazott. 5. §-a pl. kimondotta, hogy az éleltszükségleti cikkek árusítói kötelesek az árusít-
ásra szolgáló üzleti helyiségekben kifüggeszteni a belügyminiszter által megjelölt éleltszükségleti cikkek árjegyzékét. A közigazgatási hatóság pedig ezenkívül arra is kötelezheti az árusítókat, hogy meghatározott éleltszükségleti cikkekért a közvetlen fogyasztás céljait szolgáló (kiskereskedelmi) forgalomban követelt áraknak *hatóságilag láttamozott jegyzékét* árusításra szolgáló üzleti helyiségekben szembetűnően és a vevők részéről jól olvasható módon kifüggeszsek. Az olyan jegyzék láttamozását azonban a hatóság kötelel megtagadni, amelyben az egyes éleltszükségleti cikkek ára a hatóságilag megállapított legmagasabb árnál magasabb összeggel, vagy ha a legmagasabb ár megállapítva nincs, a forgalmi árnál aránytalanul magasabb összeggel van feltüntetve. Az árusító pedig kötelel az illető cikket a kifüggesztett árért, az ügyletre nem tartozó minden kikötés nélkül, a közvetlen fogyasztás céljait szolgáló (kiskereskedelmi) forgalomban szokásos mennyiségben készpénzfizetésért kiszolgáltatni. A közigazgatási hatóság azonban egyes éleltszükségleti cikkekre vonatkozólag megállapíthatja a kiszolgáltatható legnagyobb mennyiséget is, sőt a vásárlási jogosultságot megfelelő hatósági igazolástól vagy más feltételtől teheti függővé (jegyrendszer).

Az árak alakulásának lchető közben tartását és az árunak a fogyasztóhoz való tényleges eljutását szolgálják a hivatkozott rendelet 7. §-ának a vásári rendészetet érintő egyes rendelkezései is. Ezek szerint a közigazgatási hatóság avégből, hogy a lakosságnak éleltszükségleti cikkekkel való ellátása biztosíttassék, a vásári (piaci) rendtartásnak egyes rendelkezéseit módosíthatja. Ennek során megállapíthatja az országos, heti- vagy napivásár kezdetének és végének időpontját, valamint a vásár helyét (az állatvásár helyét kivéve), s elrendelheti, hogy heti- vagy napivásárokon meghatározott éleltszükségleti cikkekért követelt árt az árusítók a vásártéren (piacon) folytatott árusításkor a vevők részére szembetűnően és olvashatóan kifüggeszsek. Úgy szintén a közigazgatási hatóság megtilthatja, hogy a heti- vagy napivásárokon meghatározott éleltszükségleti cikkeket ipari feldolgozás vagy továbbeladás céljából meghatározott időpont előtt akár személyesen, akár megbízott útján vásároljanak, és hasonlóképpen megtilthatja az előbb említett cikkeknek a mondott célból, a vásár idején vagy azon kívül, vásártérül (piacon) ki nem jelölt nyílt utakon, utcákon vagy köztereken személyesen vagy megbízott útján való adásvételét.

A fogyasztóközönség védelméét szolgáló, és az áremelkedések megelőzését célzó intézkedések sora azonban még mindig nem zárult le, mert a hivatkozott 4207/1915. M. E. sz. rendelet 8. §-a szerint az a hatóság, amelynek területén a lakosságnak valamely éleltszükségleti cikkel való kellő ellátása nincs biztosítva, a belügyminiszter felhatalmazását kérheti ahhoz, hogy a község (város) a hiányzó cikkeknek a szükséges mennyiségben való beszerzését és forgalomba hozatalát megfelelően maga biztosítsa. A 11. § 4. bekezdése szerint pedig az a törvényhatóság, melynek területén valamely éleltszükségleti cikkből hiány van, a szükséglet pótlása végett ahhoz a törvényhatósághoz fordulhat, amelynek az illető cikkből feleslege van. A 9. § viszont a szükségletlen és káros közvetítő, ill. láncolatoss kereskedelem legalább részleges visszaszorításával kísérelte meg a túlzott drágaságnak elejét venni, és a háborús konjunktúralovagokat a kereskedeleméből kiiktatni. Ez ugyanis kimondotta, hogy a közigazgatási hatóság a közlelemezés célszerű biztosítása végett meghatározott éleltszükségleti cikkek forgalmának *közvetítését* szabályozhatja, és különösen olyan egyéneket, akik

ily cikkek forgalomba hozatalával iparszerűleg korábban nem foglalkoztak, vagy szabályszerű ipari jogosultság nélkül, vagy nem hivatásszerűen foglalkoztak, abból kizárhat, vagy rájuk nézve azt előzetes hatósági engedélytől teheti függővé. Az olyanokat pedig, akik a forgalomba hozatallal már korábban is szabályszerű ipari jogosítvány alapján foglalkoztak, a közigazgatási hatóság arra kötelezhette, hogy üzletüket a hatóság által a most hivatkozott rendelet értelmében megszabott módon folytassák, és közülük azokat, akik a hatóság rendelkezésének nem felelnek meg, az illető cikk forgalomba hozatalától eltilthatta.

A lakosságnak életszükségleti cikkekkel ellátásáról és az árdrágító visszaélésekről rendelkező 4207/1915. M. E. sz. kormányrendelet végül nagyszámú büntetőrendelkezéssel zárul. Ezek szerint kihágást követ el és az 1914: L. tc. 9. és 17. §-a alapján két hónapig terjedhető elzárással és hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az:

1. aki a hatóság által kívánt adatokat a megszabott határidő alatt be nem jelenti, vagy nem a valóságnak megfelelően jelenti be, a készletet eltitkolja, elrejt, vagy a hatósági ellenőrzést megghiúsítja;

2. aki az 5—9. és a 11—13. §-okban foglalt rendelkezéseket vagy a hatóságnak e §-ok alapján kibocsátott rendelkezéseit megszegi vagy kijátssza;

3. a mezőgazdasági vagy ipari üzem tulajdonosa vagy alkalmazottja, aki az illető üzemben végzendő munkára a polgári vagy katonai hatóság által kirendelt egyénnek a kötelező ellátást megfelelően ki nem szolgáltatja, vagy vele szemben nem megfelelő bánásmódot tanúsít (15. §).

A 16. § szerint hasonlóképpen minősül a cselekménye és ugyanazon büntetéssel sújtandó az is:

1. aki életszükségleti cikket a hatóságilag megszabott legmagasabb áron felül vagy hatóságilag megszabott legmagasabb ár hiányában — a piaci helyzetre tekintettel — aránytalanul magas áron hoz forgalomba;

2. aki nyerészkedés céljából életszükségleti cikket — anélkül hogy annak forgalomba hozatalával hivatásszerűleg vagy hivatásból folyólag foglalkoznék, vagy annak forgalomba hozatal céljából való megszerzésére hatósági engedélyt nyert volna — saját házi és gazdasági vagy üzemi szükségletét aránytalanul meghaladó mennyiségben beszerez, vagy a hatóság rendelkezése ellenére a fogalomból visszatart;

3. aki életszükségleti cikkek előállítására (termelésére) vagy forgalomba hozatalára szolgáló üzemét a hatóság rendelkezése ellenére a viszonyokban rejlő kényszer nélkül megszünteti vagy korlátozza;

4. aki forgalomba hozatal végett előállított (termelt) életszükségleti cikket kellő indok nélkül szándékosan megsemmisít, értékében lényegesen csökkent, használhatatlanná tesz, rendeltetésétől lényegesen eltérő célra használ fel, alakít vagy változtat át;

5. aki részt vesz oly összebeszélésben vagy egyesülésben, amelynek célja a jelen § 1—4. pontjaiban említett cselekmények valamelyike.

A 17. § úgyszintén büntetendő rendelkezéseket tartalmazott, s e szerint is kihágást követ el és az 1914: L. tc. 17. §-a alapján két hónapig terjedhető elzárással és hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő:

1. aki avégből, hogy a vásárra (piacra) kerülő életszükségleti cikkek mennyiségét csökkentse és ezzel árukat drágítsa, mást lebeszél arról, vagy visszatart attól, hogy életszükségleti cikkeit a vásárra (piacra) vigye vagy ott áruba bocsássa;

2. az az árus, aki a piacra életszükségleti cikkeket szállító eladót a piacra érkezése előtt feltartóztatja és tőle az életszükségleti cikket megveszi;

3. az az árus, aki a piacra hozott életszükségleti cikkeket a vásár idejének kezdete előtt ott eladja vagy megveszi;

4. az az árus, aki életszükségleti cikkek vásárlásánál a piacon, az utcán vagy házról házra elárúsítónak a követelt árnál vagy — követelt ár hiányában — az addig szokásos árnál

aránytalanul magasabb árt kínál vagy felajánl avégből, hogy az áru megszerzését másokkal szemben magának biztosítsa;

5. aki másokat álhírek terjesztésével vagy egyéb módon félrevezet avégből, hogy ezáltal az életszükségleti cikkek árának drágulását idézze elő.

Aligha szorul bizonyításra, hogy a 4207/1915. M. E. sz. rendelet a maga nagyszámú előírásaival nemcsak óriási terheket, hanem addig szinte teljesen ismeretlen feladatokat is rótt a közigazgatási hatóságokra. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy a 18. § szerint az említett rendeletbe ütköző kihágások miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak, mint rendőri büntetőbírósnak a hatáskörébe tartozott, ami alól csupán a főváros képezett kivételt, ahol az állanrendőrség végezte ezt a feladatot. Ez okozhatta a 19. §-nak azt az előírását, amely szerint a közigazgatási hatóságoknak a jelen rendelet alapján felmerülő árkérdésekben való támogatása végett állandó *árszakértő bizottságok* alakíthatók.¹⁴ Másrészt bármily részletes és kimerítő rendelkezéseket tartalmazott is a hivatkozott kormányrendelet, büntetési tételei — egyébként az érvényes törvényi előírásokkal összhangban — még mindig szembetűnően alacsonyok voltak, visszatartó hatásuk tehát vajmi csekély lehetett. Bizonyára ez a felismerés is meghatározó szerepet játszott abban, hogy a kormány már 1915. november 30-án, azaz pontosan egy hét múlva a 4207/1915. M. E. sz. rendelet kelte után, két olyan törvényjavaslatot is az országgyűlés elé terjesztett, amely módot adott hasonló esetekben a fentieknél lényegében súlyosabb büntetések kiszabására. E javaslatok elfogadása eredményezte azután az 1916: IV. és az 1916: IX. tc.-ek kibocsátását, melyek közül az elsőként említett jogszabálynak a 6. §-a arra hatalmazta fel a kormányt, hogy a háborús rendelkezések megszegését *kihágássá* minősítve, azok büntetését a korábban kiszabható két hónapig terjedhető elzárás, valamint hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetés helyett, hat hónapig terjedhető elzárásban, valamint kétezer koronáig terjedhető pénzbüntetésben állapítsa meg, amit még a jogosulatlanul szerzett vagyoni előny kétszeresében való elmarasztalás egészített ki. A már címében is az árdragító visszaélésekről rendelkező 1916: IX. tc. pedig *vétséggé*, sőt adott esetben *büntetté* minősít meghatározott, árdragítást előidézhető, részben már a 4207/1915. M. E. sz. rendeletben is szereplő magatartásokat, és azok büntetését is ennek megfelelően szabályozza, részletesebb ismertetése ezért feltétlenül indokoltnak mutatkozik.

Az árdragító visszaélésekről szóló 1916: IX. tc. 1. §-a mindenekelőtt a közszükségleti cikkek saját szükségleteket meghaladó készleteinek háború idején való jogosulatlan *beszerzését* minősíti *vétséggé*, amelynek büntetése két évig terjedhető *fogház* és száz koronától húszezer koronáig terjedhető pénzbüntetés. A hivatkozott törvényhely szerint azonban csak azt a beszerzőt fenyegeti a most említett büntetés, „aki háború idején ... *nyerészkedés céljából* közszükségleti cikket anélkül, hogy annak forgalomba hozatalával hivatásszerűleg vagy hivatásból folyólag foglalkoznék vagy annak forgalomba hozatal céljából való beszerzésére hatósági engedélyt nyert volna, saját házi és gazdasági vagy üzemi szükségletét aránytalanul meghaladó mennyiségben beszeréz.” Hasonló minősítés és büntetés fenyegeti továbbá azt is — tekintet nélkül hivatására —, aki szintén nyerészkedés céljából ily készleteket hatósági rendelkezés ellenére a *forgalomtól visszatart*, vagy pedig háború idején ily cikkek előállítására vagy forgalomba hozatalára szolgáló *üzemét* a hatóság rendelkezése ellenére *megszünteti* vagy *korlátozza*. De ugyanígy büntetendő a hivatkozott jogszabály szerint az is, aki anélkül, hogy kereskedő vagy bejegyzett cégű ügynök volna, közszükségleti cikkeknek árusok vagy más kereskedők részére való *közvetítésével* foglalkozik. Még súlyosabb, éspedig három évig terjedhető *fogház*, valamint a fentiekben említett pénzbüntetés fenyegeti azt, aki háború idején forgalomba hozatal végett előállított közszükségleti cikket kellő indok nélkül *megsemmisít*, értékében lényegesen *csökkent, használhatat-*

¹⁴ MRT, 49-ik folyam 1915. (Budapest, 1915.) II. kötet 1767—1775. p.

Ianná tesz, rendeltetésétől lényegesen eltérő célra használ fel, alakít vagy változtat át. Büntett viszont a cselekmény, ha az életszükségleti cikkből nagyobb készletet semmisített meg, és a büntetés három évig terjedhető *börtön*, valamint a többször említett *pénzbüntetés* (2. §). Sőt, a hivatkozott törvény az eddig felsorolt cselekményeket célzó *összebeszélésben* vagy *egyesülésben* való részvételt is a fenti büntetésekkel fenyegeti, az idézett §-okban foglalt megkülönböztetések szerint.

Nem büntethető azonban az összebeszélés vagy egyesülés miatt az, aki azt a hatóságnál feljelenti, vagy attól eláll és erre társait is reábirni törekszik, mielőtt azt a hatóság felfedezte volna, és mielőtt az összebeszélésen vagy egyesülésen kívül egyéb is elkövetett volna (3. §). Úgyszintén figyelmet érdemlő a hivatkozott jogszabály 4. §-ának az a motívációt sújtó rendelkezése is, amely szerint az e törvény alá eső bűncselekmények eseteiben a pénzbüntetés összegének megállapításánál — az 1916: IV. tc. 6. §-a rendelkezéseinek is megfelelően — tekintettel kell lenni annak a nyereségnek a mennyiségére, amelyet a tettes cselekményével illetéktelenül elért, vagy elérni törekedett. S amennyiben megállapítható ennek a nyereségnek a mennyisége, akkor az alkalmazható pénzbüntetés legmagasabb mértéke a törvényben szabályozott pénzbüntetésnek a nyereség kétszeresével felemelt összege lesz. Végül az 5. §-a mellékbüntetésekről rendelkezik és kimondja, hogy a jelen törvény alá eső bűncselekménye eseteiben a hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztése is megállapítható, s az elítélt az illető cikk vagy hasonló cikkek forgalomba hozatalától három évig terjedhető időre eltiltható. Azonkívül az oly községből, amely nem illetőségi helye, határozott időre vagy egyszer s mindenkorra kitiltható, ill. külföldi elítélt az országból kiutasítható és a visszatéréstől eltiltható. Sőt a bíróság azt is elrendelheti, hogy az ítélet az általa meghatározott egy vagy több belföldi lapban közzétételésk, míg a 6. § szerint a hivatkozott törvény alá eső bűncselekmények eseteiben a gyorsított bűnvádi eljárás szabályai nyerne alkalmazást.¹⁵

Az árdrágító visszaélésekről szóló 1916: IX. tc. rendelkezéseinek áttekintése után meglepőnek tűnhet, hogy míg az előkészületi cselekmények büntetendők, éppen a hatósági árak direkt *túllépésének*, tehát a „törzsbűncselekménynek” a pönalizálása nem szerepel közöttük. Ez a körülmény azonban természetesen nem azt jelenti, hogy az említett cselekmény büntetlensége élvezett volna, mert a hivatkozott jogszabály miniszteri indokolása szerint, a 4207/1915. M. E. sz. rendeletnek „büntető jogszabályokat tartalmazó egyes rendelkezései a jelen törvényjavaslatnak törvénnyé válása esetén sem veszítik hatályukat. Így különösen hatályban marad az a rendelkezés (16. §), hogy kihágást követ el, aki életszükségleti cikket a *hatóságilag megszabott legmagasabb áron felül*, vagy hatóságilag megszabott legmagasabb ár hiányában — a piaci helyzetre tekintettel — *aránytalanul magas áron* hoz forgalomba; hatályban maradnak továbbá a vásári és árusítási rendészetre nézve kiadott szabályoknak megszegését kihágássá nyilvánító rendelkezések (17. §)” is.¹⁶

Amihez csupán még annyi kiegészítés kívánkozik, hogy idővel az utóbb említett cselekmények büntetési tételei is emelkedtek. Éspedig azért, mert — mint fentebb láttuk — az 1916: IV. tc. 6. §-a értelmében a kormány a háborús rendelkezések kihágásának minősített megszegését a korábban kiszabható két hónapig terjedhető elzárás, valamint hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetés helyett hat hónapig terjedhető elzárással, valamint kétezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel szankcionálhatta, és a témánkat érintő cselekményeket illetően a kormány ezt meg is tette. Az 1917. szeptember 30-án kelt 3678/1917. M. E. sz. kormányrendelet 32. §-a szerint ugyanis: „A lakosságnak életszükségleti cikkekkel ellátásáról és az árdrágító visszaélésekről szóló 4207/1915. M. E. számú rendelet 15. §-ában, 16. §-ának 1. pontjában és ezzel összefüggőleg 5. pontjában, végül az idézett rendelet 17. §-ában meghatározott azon *kihágások büntetése*, amelyek a jelen rendelet életbelépése után követtetnek el, hat hónapig terjedhető elzárás és kétezer koronáig terjedhető pénz-

¹⁵ Magyar Törvénytár. Az 1916. évi törvénycikkek (Budapest, 1917.). 6—11., 22—27. p.

büntetés.” Mely utóbbi ez esetben is a megállapított nyereség kétszeresével növelhető, ha megállapítható annak a nyereségnek a mennyisége, amelyet a tettes cselekményével illeték-telenül elért.¹⁷

A mondottak dacára is kétségtelen azonban, hogy a jogalkotó sokkal súlyosabban ítélte meg az árak emelkedését előidéző vagy előidézhető jogellenes *árubeszerzést*, a köz-szükségleti cikkek tilalmazott *visszatartásának*, *közvetítésének* és *nem rendeltetésszerű fel-használásának* a társadalmi veszélyességét, mint a hatósági árak direkt túllépésének a ked-vezőtlen következményeit, vagyis az áruzsora elleni harcában döntő hangsúlyt a *prevenció* kapott.

Másrészt nem vitatható az sem, hogy a kormány már az 1915—16-os háborús évek fordulóján olyan hatékony jogi eszközök megteremtésére törekedett, amelyek eredmény-nyel kecsgettek az áruzsora visszaszorításában, s ezt bizonyos mértékig a parlamenti ellenzék is honorálta. Az árdrágító visszaélésekről szóló 1916: IX. tc. parlamenti vitájában ugyanis Csermák Ernő ellenzéki képviselő úgy nyilatkozott, miszerint: „A függetlenségi és 48-as párt nevében ki kell jelentenem, hogy ezt a javaslatot általánosságban elfogadjuk.” A részleteket illetően azonban számos kifogással élt, és főleg azt helytelenítette, hogy a saját szükségleteket meghaladó készletek *beszerzése* esetén a javaslat (1. §, 1. bek.) kizárja azok büntetethetőségét, akiknek engedélyük van a kereskedelemre.^{17/a} Vázsonyi Vilmos kép-viselő pedig azt vetette szemére a kormánynak, hogy túlságosan későn és erélytelenül lépett fel az árdrágító visszaélésekkel szemben, majd a *nyerészkedési célzat* pónalizálása helyett annak jogszabályi statuálását követelte, miszerint: „árdrágító visszaélést követ el az, aki — akár hivatása, akár nem... — *árdrágító célzattal* készleteket vásárol össze, *árdrágító célzattal* készleteket visszatart, *árdrágító célzattal* elsőrendű életszükségleti cikkek for-galomba hozatalát vagy termelését korlátozza...” Vázsonyi szerint ugyanis a nyerészkedési célzat pónalizálása nem lehet célravezető, „hiszen, aki készleteket gyűjt hivatásszerűleg az nyerészkedni akar, de van egy illegitim és van egy legitim nyereség, és az illegitim nyereség az, ami az *árdrágításra* való pályázásban céloztatik.” Amivel szemben „a kereskedelemnek, a közvetítőknek, a forgalomba hozatalnak a nyerészkedés egészen legitim megengedett és feltételezett célzata”. Vázsonyi az aránytalan áraknak egészen a termelőig visszamenő kutatását is szorgalmazta, és ebből a célból német mintára felállítandó, „inkvizitorius teljes hatalommal felruházott országos és helyi árvizsgáló bizottságok” felállítását követelte és úgyszintén ő az *eladási kényszernek* „a termelőtől, a nagykereskedőtől egészen a kis-kereskedőig” történő statuálását is szükségesnek tartotta.¹⁸

A képviselőknek válaszolva azonban Balogh Jenő igazságügyminiszter hangsúlyozta, hogy az eladási kényszer kimondására a 4207/1915. M. E. sz. rendelet 14. §-a is felhatal-mazást biztosít, a 19. §-a pedig árszakértő bizottságok felállítására ad lehetőséget. Az árdrá-gító célzat pónalizálásától viszont elzárkózott, mert az „olyan speciális dolust állapítana meg, amely abszolúte ism:retlen a magyar bíróságnál”, míg „a nyerészkedési célzat ismert fogalom, amelyet a büntető törvénykönyv hatálybalépte óta, 1880. szeptembertől kezdve a bíróságnál százezernyi és milliónyi esetben alkalmaztak és mindenki tudja mit jelent”.

Ami pedig a törvényjavaslat 1. §-ának azt a kifogásolt rendelkezését illeti, amely csu-pán az üzérkedéssel *nem hivatásszerűen* foglalkozók saját szükségletüket meghaladó áru-beszerzését pónalizálja, erre nézve az igazságügy-miniszter a következőket válaszolta:

„Az első bekezdés rendelkezését azért szorítottam az illető *hivatásszerűleg nem foglal-kozó* egyénekre, mert különben a legnagyobb zavarnak tenném ki azokat a városokat,

¹⁶ Uo. 22—23. p.

¹⁷ *MRT*, 51-ik folyam 1917. (Budapest, 1917.) 1737—1738. p.

^{17/a} *Napló*, 27. kötet (Budapest, 1916.) 560—562. p.

¹⁸ Uo. 565—572., 582. p.

azokat a szövetkezeti tagokat, vagy azokat a fogyasztó körzeteket, amelyek arra vannak utalva, hogy olyan egyénektől szerezzék be közszükségleti cikkeiket, akik ezen cikkek forgalmát hozatalával hivatásszerűleg foglalkoznak. El kell ti. készülnie lenni... arra, hogy a jövő aratásig kell bizonyos helyeken, vagy ... bizonyos szövetkezeti székhelyen termékészletnek rendelkezésre állni” — hangoztatta az igazságügyi miniszter. „Természetes tehát — mondotta —, hogy aki az ilyen közszükségleti cikk forgalomba hozatalával hivatásszerűleg foglalkozik, az azt a készletet olyan mennyiségben fogja beszerezni, hogy a maga fogyasztóközönségét ... azokkal a közszükségleti cikkekkel egészen 1916. augusztus 15-ig elláthassa. Ha nem szerez be ilyen mennyiségben, akkor kiteszi magát annak, hogy az illető helyen a legnagyobb zavarok lesznek a közszükségleti cikkekkel való ellátás szempontjából. Ha pedig beszerez és ezért pónalizálják, akkor teljesen lehetetlen állapotot teremtünk.”¹⁹

A kormány és az ellenzék közötti ellentétek az áruzsora letörését illetően azután a későbbiekben még tovább fokozódtak. Ezt bizonyítja a *kivételes hatalom igénybevételéről* 1916. febr. 3-án benyújtott *miniszterelnöki jelentés* parlamenti vitája is, melynek során Lahne Hugó képviselő a meg nem engedett spekulációra, áruzsorára és árfelhajtásra utalva kijelentette, hogy „kivált azért nem fogják az egyesült ellenzéki pártok a jelentést tudomásul venni, mert a kormány e téren ... nem tett meg mindent, amit meg kellett volna tenni és megtehetett volna”.²⁰ Ügyszintén a probléma nagyságát és az e kérdésben fennálló ellentéteket tükrözi továbbá az a körülmény is, hogy a vita során az ellenzék által benyújtott tízpontos határozati javaslatnak öt pontja az áruzsorával kapcsolatos és az alábbi követeléseket tartalmazza:

„1. Minthogy a legmagasabb árak megállapítása eddig elkésetten és rendszertelenül történt, a ház szükségesnek találja, hogy a nélkülözhetetlen szükségleti cikkek — ideértve úgy a mezőgazdasági termékeket, mint a háztartási cikkeket, tüzelőszereket és közszükségletet képező ipari termékeket is — legmagasabb árai rendszeresen és tervszerűen megállapíttassanak és egyidejűleg a rekvirálás lehetősége is megadassék. Állapíttassék meg külön a termelő, a nagykereskedő és a kisárus által követelhető legmagasabb ár. A kicsinyben való árusításnál is szükséges annak az országos megállapítása, milyen korlátok között szabhatják meg a helyi hatóságok a helyi érvényű árakat.

2. Minthogy a maximális árak sok esetben gyakorlatilag nem érvényesültek, szükséges az eladási kényszer egyidejű kimondása, amely szerint készpénzfizetés ellenében a termelő a maga háztartási vagy üzemi szükségletét felülhaladó készletet, valamint a nagykereskedő a rendelkezése alatt lévő árut a nagykereskedelmi forgalomban szokásos és a kiskereskedő a kicsinyben való árusításnál szokásos mennyiségben büntetés terhe alatt eladni köteles.

3. A már eddig is büntetés alá eső áruzsora mellett szükséges a konjunkturális áruzsora büntető megtorlása is, mert helytelen, hogy míg azok, a kik a piaci helyzetre tekintettel aránytalan áron hoznak elsőrendű életszükségleti cikkeket forgalomba, büntetés alá esnek, holott azok, a kik mesterkedéseikkel, készleteknek árdrágító célzattal való összevásárlásával vagy visszatartásával mesterséges piaci helyzetet teremtenek, büntetlenek maradnak.

4. Szerveztessenek helyileg és országosan árvizsgáló bizottságok, amelyek hatósági hatás táskörrel az életszükségleti cikkek árainak alakulását állandó figyelemmel kísérik és jogosítva vannak könyvek, számlák, üzleti levelezések, üzlethelyiségek és raktárak megvizsgálására.

5. Gyűjtse össze és tegye közzé a kormány havonként az életszükségleti cikkek árát, mert kellő statisztika hiányában a tájékozódás lehetetlen.”²¹

¹⁹ Uo. 574—578., 583—584. p.

²⁰ *Napló*, 29. kötet 27. p.

²¹ Uo. 32—33. p.

Az ellenzék tehát lényegében a hatósági ármegállapításra irányuló korábbi nézeteit foglalta össze, egészítette ki és rendszerezte a képviselőház elé terjesztett, most hivatkozott határozati javaslatában. A miniszterelnök azonban nem tulajdonított különösebb jelentőséget a benne foglaltaknak, mert mint mondta: „Abban a határozati javaslatban vannak olyan dolgok, amik már megtörténtek; vannak olyanok, amelyeknek keresztiüvelével foglalkozunk, de vannak ismét olyanok is, amelyeket czélszerűnek nem találhatunk.” „A dolgok elintézésében itt-ott beállott késedelemnek” ugyanis miniszterelnök szavai szerint, „nagyon természetes magyarázata, hogy nagyon sok oly kérdés van, amelyet a katonai tényezőkkel és az osztrák kormány közegeivel is meg kell vitatni.” Az iparcikkek legmagasabb árának hatósági megállapítását szorgalmazó ellenzéki követelést pedig lényegében elutasította, és fentebb már ismertetett, vonatkozó állásfoglalásával egybehangzóan kifejtette, hogy „az ármaximálások kérdésével felelősség mellett nem foglalkozott az, aki azt hiszi, hogy czélra vezető volna az összes elsőrendű fogyasztási cikkeket, *iparcikkeket* is, makszimálni.” „A makszimálást csak oly cikkekre nézve szabad megszabni — hangsúlyozta a miniszterelnök —, amelyek könnyen szállíthatók, könnyen kezelhetők, fungibilis dolgok, amelyeknél kvalitatíve nincs nagy árkülönbség, vagy pláne ..., az áru egyénisége szerint árkülönbségek nincsenek, ahol tehát az állam beavatkozása nem függeszti fel a forgalmat, nem zavarja össze teljesen a fogyasztás igényeinek kielégítését.”²² Az eladási kényszer kiterjesztését illetően, pedig — noha ezt már nem az ellenzék határozati javaslata kapcsán mondta el —, a miniszterelnök úgy vélekedett, hogy „az eladási kényszer szempontjából a *kisárusok* természetszerűleg nem eshetnek egyenlő... elbánás alá a *termelőkkel*, vagy a *társadalom egyéb tényezőivel*, azon egyszerű oknál fogva, mert a kisárusnak élethivatása éppen a nagyközönség kiszolgálása, az, hogy mindazt ami nála raktáron van, bárkinek, aki azért hozzá bejön, fiksz áron eladja.” Ezzel szemben azoknál, akik nem ily élethivatásszerűen foglalkoznak eladással „nem lehet mást tenni, mint a hatóságnak megadni a jogot, hogy oly esetekben, midőn szükség van rá, ezeket is kényszerítsék készletük áruba bocsátására.”²³

Tisza különben nem vitatta, hogy a közellátás területén hibák történtek és történnek, ezt azonban azzal magyarázta, hogy „nincs kormány, amely képes legyen pótolni a gazdaságnak automatikus organikus életét.” A kormány, ha késedelmesen és a kelletténél lassabban is, de beavatkozott a gazdasági életbe — hangsúlyozta a miniszterelnök —, de „nem akart túlmenni a beavatkozásban a minimumon, mely feltétlenül szükséges, mert meg volt győződve, hogy a legtökéletesebb állami és közhatósági szervezés is sokkal rosszabb, mint a szabad gazdasági élet automatikus műve.”²⁴

Tisza utóbb idézett szavai jól tükrözik azt a szinte feloldhatatlan ellentmondást, amely a kormányfő liberális gazdasági felfogása és a háborús gazdasági kényszerhelyzet között fennállott. A gazdasági kényszerintézkedések foganatosítása során jelentkező óvatosságát azonban mégsem csupán elvi megfontolások okozhatták, hanem bizonyára azok a kedvezőtlen jelenségek is, amelyek ezeket az intézkedéseket kísérték, különösen az ármaximálás áruhiányt előidéző hatása. Erre nézve ugyanis meglehetősen lehangoló tapasztalatai lehetnek, mert mint az egyik képviselő felszólalásában már korábban elmondotta: „Ha a vármegye első tisztviselője komolyan vette a maga hivatását és komolyan akarta az árak betartását forszírozni, akkor azt tapasztalhattuk, hogy volt ugyan piacuk olcsó árakkal, a piacon azonban árukat nem találtunk.”²⁵ Sőt maga a belügyminiszter is arról panaszkodott, miszerint: „A makszimálás első következménye, hogy az áru szívesen elkerüli azt a helyet,

²² Uo. 71—72. p.

²³ Uo. 128. p.

²⁴ Uo. 70. p.

²⁵ *Napló*, 27. kötet 527. p. (Návay Lajos felszólalásából.)

ahol az ár makszimálva van.” „S nemcsak, hogy elvonul az ár másfelé, de néha egészen el is fogy”, mondotta a belügyminiszter, aki rámutatott, hogy „vannak olyan áruk, amelyeket naponta kell termelni, és ha e termelő itt túlságosan megszorítottatik ... egyszerűen felhagy a termeléssel”. Ugyancsak Sándor János belügyminiszter a következőkben utalt arra is, hogy spekuláció megelőzése céljából a maximálás miért történik kétféleképpen. A kormány maximálta országosan a gabonát, a burgonyát, a vetőmagot, a korpát, a zsírt és sok egyéb cikket. A többiekre nézve azonban a törvényhatóságoknak adta meg ezt a jogot. Ha ugyanis a kormány a fővárost, a nagypiacokat és a külföldet véve alapul országszerte maga állapítaná meg a maximális árakat, „akkor vidéken rögtön utána szökne az ár (s) a makszimális árból minimális ár lenne” — mondotta.

A belügyminiszter végül — az igazságügy-miniszterhez hasonlóan — hangsúlyozta, hogy a kényszerelárúsítás nemcsak a kisárusra, hanem a termelőre és a nagykereskedőre is vonatkozik a 4207/1915. M.E. sz. rendelet alapján és ugyanez a jogszabály ármegállapító bizottságok felállítására is lehetőséget ad a törvényhatóságoknak.²⁶

A kormány álláspontját is tükröző belügyminiszteri felszólásra azonban Vázsonyi azt az ellenvetést tette, hogy valóságos eladási kényszer csupán a kisárusokra vonatkozik, míg a többiekkel szemben legfeljebb esetről esetre szóló rekvirálás, kisajátítás alkalmazható, külön hatósági rendelkezésre. Az árvizsgáló bizottságot illetően pedig azt hangsúlyozta, hogy míg többször hivatkozott 4207/1915. M. E. sz. rendelet pusztán szakértői véleményezési joggal felruházott ilyen bizottságok létrehozását teszi lehetővé, addig az általa követelt árvizsgáló bizottság „hatósági joggal felruházott ... bizottság, amely nemcsak szakértői véleményt ad, hanem joga van az áralakulás legalitását követni, e célból bemenni a raktárba, a pinczébe, könyveket vizsgálni, szóval megállapítani, hogy az áralakulás legitim-e vagy uszoranyereség van-e.” Végül az országos és helyi szinten történő ármaximálás szétválasztásáról is nyilatkozott az ellenzék szónokája, aki szerint „lehetetlen a helyi maximálást minden körülát és útbaigazítás nélkül neki ereszteni a közönségnek, mert így a helyi maximálások egymással való versenyzésére vezet az, és az áraknak nem a leszállását, hanem emelkedését eredményezi: azt, hogy az egyik piac magasabb áron el akarja vonni az árut a másik piactól.”²⁷

A vita aztán az 1917-es esztendőben is továbbgyűrűzött a kormány és az ellenzék között hatósági árszabályozás ügyében, főleg az *iparcikkek* hatósági ármegállapítását illetően. Ennek során Ábrahám Dezső képviselő egy 1917. január 31-én beterjesztett interpellációjában figyelmeztetett arra, milyen veszélyes kihatásai lehetnek annak, ha „Magyarországnak nyerstermékeit, őstermelési cikkeit makszimálják, viszont a jórésben Ausztriából befolyó iparcikkek makszimálatlanul maradnak.” „E körülmény egy őstermelő államban tökéletes elszegényedést vonhat maga után” — mutatott rá Ábrahám. Majd a helyi árszabályozást illetően ő is arra a megállapításra jutott, hogy amennyiben „egy szabad kir. város, vagy egy más törvényhatóság területén makszimálják az iparcikkeket, azok onnan el fognak tűnni, s elmennek oda, ahol nincsenek makszimálva. Ezt egységesen kell makszimálni, mert részletes, aprólékos makszimálásokról nem lehet szó.”²⁸

Ábrahámnak válaszolva Harkányi Dezső kereskedelemügyi miniszter viszont arra hivatkozott, hogy ő nem kényszerítheti az Ausztriában vagy Németországban lévő vállalatokat, hogy az árut az általa megszabott áron adják.²⁹ Amire a másik oldalról az a válasz érkezett, hogy Ausztria nem engedi az iparcikkeket maximálni, noha Ausztria és Németország csak nekünk tudják eladni iparcikkeiket, és még békében is ránk vannak utalva.

²⁶ *Napló*, 29. kötet 122—126. p.

²⁷ Uo. 127—128. p.

²⁸ *Napló*, 33. kötet (Budapest, 1917.) 480—483. p.

²⁹ Uo. 485. p.

Felmerült továbbá a vitában az is, hogy az iparcikkek árának maximálása miatt termelni nem akaró gyárakat katonai kezelésbe lehet venni.³⁰

Úgyszintén az iparcikkek legmagasabb árának hatósági megállapítását szorgalmazta felszólalásában Szterényi József is, aki 1917. február 21-én a kivételes hatalom igénybevételéről szóló hatodik miniszterelnöki jelentés vitájában a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara adatai alapján valóban riasztó adatokat sorolt fel az említett cikkek árainak emelkedéséről. Szterényi elmondotta, hogy 1914 júniusa és 1916 júliusa között a közönséges gyermekcipő 200%-kal, a férficipő 209—269%-kal, a közönséges férficsizma 263—483%-kal, a közönséges női cipő 218—263%-kal, a közönséges férfiöltöny 150—225%-kal, a kék munkásruha szövete 450%-kal, a kőszén és barnaszén 42—43%-kal, a közönséges mosószappan 1002—1190%-kal, a petróleum 53—62%-kal, a tűzifa pedig 80%-kal drágult. Szterényi azt sem hallgatta el, hogy „a kereset és az áremelkedések között rettentő diszharmónia van és végzetes következménye lesz, ha határt nem szabunk úgy az egyik mint a másik irányban”.

„Minden érdekünk azt parancsolja, hogy az iparcikkek makszimálása is megtörténjék” — mondotta Szterényi —, majd a német mintára hivatkozva azt javasolta, hogy a raktáron lévő készletek árát az árelenőrző bizottságok határozzák meg, ami különösebb nehézségekbe nem ütközik. Ami pedig a „jövő gyártást” illeti, itt valóban nehézségek jelentkeznek, és az ármakszimálást itt valóban sok cikk vonatkozásában nem lehet alkalmazni, „de nagy részénél a cikkeknek ... ez igen lehetséges” — vélte Szterényi —, mivel „meg lehet a gyártási minőségeket állapítani”. Szterényi ezért azt javasolta, hogy „nyúljunk bele a termelés osztályozásába”, és meghatározott cikkeket csak két-három minőségben legyen szabad gyártani, mert „ha korlátoztuk a gyártmányok számát ..., megadtuk a módját annak, hogy az árakat a jövőben szabályozhassuk.”³¹

Szterényi felszólalása után, amely egyébként igen részletes összehasonlítást is adta a háború folyamán Európa főbb nagyvárosaiban kialakult áraknak, ill. az áremelkedések arányának, amiből egyértelműen kitűnt, hogy az áremelkedések Budapesten voltak a legnagyobbak,³² különösen Haller István febr. 24-i felszólalása érdeml témánkat illetően figyelmet. Ez ugyanis találóan szemlélteti Tiszá és kormánya lehetetlen helyzetét az iparcikkek ármakszimálásának, s egyáltalán a gazdasági kényszerintézkedések foganatosításának ügyében. Haller szerint Tiszá azért óvakodott attól, hogy a közgazdaság finom gépezetébe hatalmi tényezővel belenyúljon, „mert ő vallotta egész életén keresztül és vele vallotta a kormány is azt a közgazdasági akxiómát, hogy a közgazdasági életben az erők szabad játékát semmiféle hatalmi intézkedéssel korlátozni nem lehet és nem szabad, mert ez a közgazdasági élet rendes vérkeringésének megállását, tehát a gazdaságnak, vagyonnak pusztulását jelenti. Csakhogy ... neki makszimálnia, rekvirálnia, koncentrálnia kellett, központokat kellett létesítenie, a termelést, a fogyasztást, a forgalmazást mind végig szabályoznia kellett. Szóval a közgazdaság minden ágán egy-egy császármeteszést kellett végeznie, hogy benne érvényesülhessen a háborús kormány felfogása is, amelynek kötelessége az ország közönségét megmenteni teljes kiszipolyozástól, a teljes gazdasági kiéléstől. Csak-hogy a közönség mindig megjárta, míg a miniszterelnök úr tusakodott, hogy vajon liberális dogmája ellen kövessen-e el újabb merényletet, addig ezt a lelkiismereti tusát az érdekeltek mindig észrevették és midőn a liberális közgazdasági felfogású embert önmagában legyőzte a háborús miniszterelnök, akkorára rendesen eltűnt az a cikk, melynek szabad forgalmát végre korlátozni akarta” — mondotta Haller.

A másik ok, amiért nem volt képes rendet teremteni a kormány — Haller szerint — az, hogy „maga a kormány nem volt képes már nyakáról lerázni azt a plutokrata nyomást,

³⁰ *Napló*, 34. kötet (Budapest, 1917.) 242. p. (Bosnyák Géza felszólalásából.)

³¹ Uo. 295—299. p.

³² Uo. 289. p.

amely rá is nehezedett”. „Mert a plutokrácia mindenütt van, a malmok a bankoké, a teksztipar a bankoké, a viczinális a bankoké, a börgyarak a bankoké. Hol kezdte volna a kormány a szabályozást? — kérdezte Haller. Akármilyen iparág felé megy azzal a szándékkal, az egyiknél a Kereskedelmi Bankba, a másikonál a Hitelbankba, a harmadikonál a Magyar Bankba ütközik bele, és végül, mert a plutokrácia érzékenységet érinteni nem akarja, vagy nem meri, ahhoz a teoriához fordul, hogy az *iparcikkeket* *makszimálni egyáltalán nem lehet.*”

Haller hangsúlyozta, hogy az ipari árdrágítást az illegitim kereskedelem megakadályozásával és *német mintára felállított árvizsgáló bizottságokkal* kellett volna fékezni. Azonkívül az árdrágító vállalatok szubvenciójának megvonásával és az ilyeneknek a hadiszállításokból való kizárásával makszimálás hiányában is elképzelhetőnek tartotta az iparcikkkel üzött áruzsora meggátolását. Úgyszintén ő nem csekély politikai előrelátásról és talán az oroszországi események ismeretéről is téve bizonyosságot, arra is figyelmeztetett, miszerint: „Nagyon veszedelmes, ha a közönség lelkében az a felfogás ver gyökeret, hogy az államhatalom legfelsőbb képviselőin felül vannak nagyobb hatalmak..., amelyek meg ezzel is rendelkeznek. Nagyon veszedelmes, ha a dolgozó milliók tömege oly hatalmakat sejt, amelyeket az alkotmányos ellenőrzés semmiféle eszközzel nem lehet fékentartani. Ne hagyják fennállni azt a meggyőződést, hogy a kormány nem mer szembe szállni az elhatalmasodott plutokrácia visszaélésével, hogy nincs elég bátorsága ahhoz, hogy egyenlő mértékkel mérjen a kapitalista tőkének és a mezőgazdaságnak”³³ — zárta le fejtegetéseit Haller. És noha Tisza ismét hangsúlyozta azt a korábbi álláspontját, miszerint „a makszimálásnál nem az a kérdés, hogy valamely cikk iparcikk-e vagy mezőgazdasági cikk-e, hanem az a kérdés, hogy az áru természete a makszimálást megengedi-e”, újabb érdemi argumentációt alig tudott a kormány árpolitikájának védelmére felhozni, legfeljebb azt, hogy vannak mezőgazdasági cikkek is, „amelyek rendkívül magas árra felemelkedtek”.³⁴

Az iparcikkek legmagasabb árának szabályozása és általában a kormány árpolitikája tehát lényeges változásokkal továbbra sem kecsegtetett Tisza kormányzatának idején. Igaz ugyan, hogy mégis történt némi előrehaladás e téren, így pl. 1917. március 10-i keltezéssel sor került a kormány 31/1917. M. E. sz. rendeletének kibocsátására a cipőárak (ideértve mindenféle lábbelit, csizmát és felsőrészt is) árának szabályozásáról. Egyidejűleg elkészült a kereskedelemügyi miniszter 992. sz. rendelete is az említett cikkek árának megállapításánál irányadó szabályokról, de csak Tisza távozása után született meg az 1918. június 21-én keltezett 2652. M. E. sz. kormányrendelet, amely szerint: „A kereskedelemügyi minisztérium az iparcikkek gyártását, feldolgozását és forgalomba hozatalát valamint árát rendelettel szabályozhatja” (1. §).³⁵ Az új kormányzat ugyanis felismerte, hogy nem elegendő pusztán az árakat megállapítani, hanem mint az immár kereskedelemügyi miniszterré lett Sztéryényi József kifejtette: az iparcikkek maximálásának, ami nem könnyű feladat, előzetes intézkedései is vannak, nevezetesen bele kell nyúlnunk erőszakosan a termelés szabályozásába.”³⁶ És bár az új kormányzatnak már a kezdetektől fogva éreznie kellett, hogy tevékenysége a vizsgált területen mennyire behatárolt, hiszen mint a kereskedelemügyi miniszter felpanaszolta, az osztrák kormány pl. „az összes ruházati cikkekre kiviteli tilalmat léptetett életbe úgy, hogy még a hazai kereskedők által Ausztriában már a kiviteli tilalom életbe lépté előtt kifizetett árukat sem bocsátja rendelkezésre”, néhány addig nem szabályozott területen mégis megpróbált az iparcikkek áralakulásába beavatkozni.³⁷ Ren-

³³ Uo. 394—399. p.

³⁴ Uo. 491. p.

³⁵ *MRT*, 51-ik folyam 1917. (Budapest, 1917.) I. kötet 141—148. p., továbbá *MRT*, 52-ik folyam 1918. (Budapest, 1918.) I. kötet 723. p.

³⁶ *Napló*, 38. kötet (Budapest, 1918.) 475. p.

³⁷ *Hadtörténelmi Levéltár*, Magyar kir. honvédelmi miniszter. 5266 /1918. eln./ a sz., tétele III., alapszám 2456. („Kivonata az 1918. évi január hó 23-án tartott ministertanács hitelesített jegyzőkönyvének”. 3/M.T.)

delet született pl. a gyufa, a boroshordók legmagasabb árának megállapításáról, egyes hámoráruk (kapa, lapát, ásó, csákány) tájékoztató árának megállapításáról, a közönséges tömör falitégla, az égetett mész, a portland cement, a lószerszámok stb. tájékoztató árának megállapításáról, a polgári célokra rendelkezésre álló ruházati cikkek felhasználásának és forgalomba hozatalának szabályozásáról.³⁸ Lényegében tehát továbbra is főleg a helyettesíthető tömegáruk árszabályozására került sor. Az országos szintű ármaximálást azonban továbbra is kiegészíthette a helyi hatósági ármegállapítás, sőt a volt ellenzék régi követelésének megfelelően végre intézkedés történt a *hatósági jogkörrel* felruházott, mind országos, mind helyi szintű árvizsgáló bizottságok felállításáról, amelyekről a kormány 1917. szeptember 30-i keltezésű 3678/1917. M. E. sz. rendelete egyebek között a következőket tartalmazta:

„A közszükségleti cikkek árának szabályozásában és megállapításában, a forgalomba hozatal irányításában és felügyeletében, valamint a visszaélések körül felmerülő hatósági tennivalók ellátásában a jelen rendelet értelmében helyi árvizsgáló bizottságok és a központi árvizsgáló bizottság működnek közre.” (1. §).

A 2. § szerint a helyi árvizsgáló bizottság rendeltetése, hogy „tájékoztató árt állapíthat meg oly közszükségleti cikkek tekintetében, a melyeknek legmagasabb árát a hatóság még nem állapította meg, ha a jogszabály a tájékoztató ár megállapítására más szervet nem jelöl ki. A tájékoztató ár megállapításának hatálya, hogy aki ennél az árnál *nem* magasabb áron árusít vagy vesz, azt nem érhetik az aránytalanul magas áron árusítás, illetőleg vásárlás magánjogi és büntetőjogi következményei”.

Úgyisint a helyi árvizsgáló bizottság feladata, hogy a hatóság megkeresésére véleményét nyilvánít a közszükségleti cikkek legmagasabb árának megállapítására vonatkozó kérdésekben, továbbá, amennyiben a jogszabály e célra más szervet nem jelöl ki, árkérdésekben egyebekben is tájékoztatja a közigazgatási hatóságokat, valamint a polgári és büntető bíróságokat. Mindezekben túl véleményt nyilvánít a közszükségleti cikkekkel való kereskedéshez szükséges hatósági engedélyek megadásának, korlátozásának és megvonásának kérdésében, valamint a közszükségleti cikkek forgalomba hozatalánál előforduló visszaélések megtorlásánál eljáró hatóságok megkeresésére a termelést, ipart és kereskedést érintő kérdésekben.

A 3. § szerint helyi árvizsgáló bizottságot minden törvényhatóság székhelyén kellett alakítani, és annak működése a törvényhatóság egész területére kiterjedt. Az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter azonban elrendelhetette egy törvényhatóság területére több, vagy több törvényhatóság területére egy árvizsgáló bizottság alakítását is.

A 4. § a helyi árvizsgáló bizottságok szervezetéről rendelkezik, és kimondja, hogy a bizottság elnökét és elnökhelyettesét a bizottság székhelyén lakó személyek közül az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter nevezi ki. A bizottság többi tagjait pedig — az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter által megszabott számban — felerészben a törvényhatóság első tisztviselője, felerészben a bizottság elnöke nevezi ki. Ha azonban a bizottság működése több törvényhatóság területére terjed ki, tagjait felerészben az érintett törvényhatóságok első tisztviselői egyetértve nevezik ki, abban az esetben pedig, ha nem tudnának megegyezni, a kinevezés joga ezekre a tagokra nézve az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető minisztert illeti.

A hivatkozott 4. § a következőkben azt is szabályozta, hogy milyen körből kell a kinevezéseket eszközölni. Ennek során kimondotta, hogy a bizottságot felerészben (I. csoport) a mező- és erdőgazdasági termelők, az ipari termékek gyártói és a kereskedők közül, felerészben pedig (II. csoport) a fogyasztók sorából kell kinevezni. Az első csoporthoz tartozó bizottsági tagokat lehetőleg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Magyar

³⁸ *MRT*, 52-ik folyam 1918. (Budapest, 1918.) I. kötet 955., 964., 991., 1006., 1007., 1009. p., II. kötet 2175., 1548. p.

Gazdaszövetség, az illetékes kereskedelmi és iparkamara, az Országos Iparegylet, a Gyár-
iparosok Országos Szövetsége és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület által javas-
latba hozott szakemberek sorából kellett kinevezni. A második csoportot illetően pedig
annyi megkööttséget tartalmazott a hivatkozott jogszabály, hogy amennyiben a bizottság
működésének területén nagyobb számú ipari vagy bányamunkásság lakik, a bizottsági
tagoknak ebbe a csoportjába a munkásoknak megfelelő számú bizalmi emberét is ki kell
nevezni. Egyebekben pedig kimondja még a hivatkozott jogszabály (5. §), hogy a bizottság
elnökének, elnökhelyettesének és tagjainak állása tiszteletbeli, de hivatalos eljárásukban
a hatósági közegek jogállása illeti meg őket. A bizottság jegyzőkönyvvezetőjét a törvény-
hatóság első tisztviselője nevezi ki, s ugyanő bocsátja a bizottság rendelkezésére a szüksé-
ges helyiséget, és gondoskodik a bizottsági iratok megőrzéséről, valamint az irodai tenni-
valók ellátásáról.

A 3678/1917. M. E. sz. kormányrendelet 7. és 8. §-a a *központi árvizsgáló bizottságról*
rendelkezik. A 7. § kimondja, hogy Budapesten központi árvizsgáló bizottságot kell ala-
kítani, amelynek *feladata* a helyi árvizsgáló bizottságok felügyelete és irányítása, továbbá
a közszükségleti cikkek forgalmára vonatkozó kérdésekben az Országos Közélelmezési
Hivatalt vezető miniszter, valamint a többi érdekelt miniszter részére szükséges vélemények
adása és javaslatok készítése. A központi árvizsgáló bizottság felülbírálja, összhangba
hozza és szükség esetében hatályon kívül helyezi a helyi árvizsgáló bizottságok által meg-
állapított tájékoztató árakat, s ilyen árakat saját hatáskörében közvetlenül maga is meg-
állapíthat, amelyeket aztán közzétesz, és a helyi bizottságokkal is közöl. *Szervezetét* illetően
pedig a 8. § úgy rendelkezik, hogy a központi árvizsgáló bizottságnak mind az elnökét és
annak helyettesét, mind pedig a bizottság többi tagjait Országos Közélelmezési Hivatalt
vezető miniszter nevezi ki és menti fel.

A hivatkozott jogszabály 9. §-a az árvizsgáló bizottságok eljárási szabályairól rendel-
kezik, és egyebek közt kimondja, miszerint a tájékoztató árt a piaci árból kiindulva akként
kell megállapítani, hogy abban az üzemi költségek, az átlagos polgári nyereség és a helyi
viszonyok „megfelelően figyelembe véssenek”. Tekintetbe kell venni az esetleges szállítási
költségeket, továbbá azt, hogy a nyersanyagok, a félgyártmányok és készáruk árai, vala-
mint az előállító, a nagykereskedő és a közvetlen fogyasztás céljára árusító kereskedő
(kiskereskedő) részéről árusított áruk árai, végül az ugyanazon szükséglet kielégítésére
fordítható áruk árai egymással helyes arányban álljanak. Az üzérkedés folytán esetleg
mesterségesen felhatott árakat azonban nem veheti figyelembe a bizottság a tájékoztató ár
megállapításánál, mondja a hivatkozott §, majd a korábbi ellenzéki követeléseknek meg-
felelően úgy rendelkezik, hogy „a bizottságnak joga van olyan helyiségekben, amelyekben
közszükségleti cikkeket előállítanak, raktáron tartanak vagy árusítanak szemlét tartani”.
Sőt „az iparhatóság hozzájárulásával kívánhatja kereskedelmi könyveknek, rakjegyeknek
és a kereskedelmi forgalomban szokásos egyéb iratoknak felmutatását és megtekintésük
megengedését” is, „amennyiben azok közszükségleti cikkek beszerzésére vagy árusítására
vonakoznak”.³⁹

A fent vázolt rendelkezéseket azután az 1918. június 6-án kelt 2441/1918. M. E. sz.
kormányrendelet annyiban módosította, hogy 1. §-ában a 3678/1917. M. E. sz. rendelet
által az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter számára az árvizsgáló bizott-
ságok tekintetében biztosított jogkört a kereskedelemügyi miniszterre ruházta. A 2. § pedig
kimondta, hogy a kereskedelemügyi miniszter a 10 000 lakosnál több lakossal bíró rendezett
tanácsú városok és községek területére, sőt a szükséghez képest, esetleg ennél kisebb lélek-
számú rendezett tanácsú városok és községek területére is, külön helyi árvizsgáló bizottság
elállítását rendelheti el. Ezt követően pedig július 29-i keltezéssel kibocsátásra került a

³⁹ MRT, 51-ik folyam 1917. (Budapest, 1917.) II. kötet 1722—1739. p.

kereskedelmügyi miniszter 67 546/1918. sz. rendelete az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság szervezeti és ügyviteli szabályairól, továbbá ugyanazon miniszter 67 818/1918. sz. rendelete a törvényhatósági árvizsgáló bizottságok szervezeti és ügyviteli szabályairól, végül 67 820/1918. sz. rendelete a helyi árvizsgáló bizottságok szervezeti és ügyviteli szabályairól.⁴⁰ Aligha valószínű azonban, hogy ezek a jogszabályok a háború befejezéséig még rendelkezésre álló alig néhány hónap alatt számottevő hatással lehettek az események, ill. pontosabban a közszükségleti cikkek árainak tényleges alakulására.

Feltehetően némileg több haszonnal járhattak viszont a 3678/1917. M. E. sz. rendeletnek azok az eddig még nem említett és a büntetőjog körébe vágó intézkedései, amelyek a láncolatos kereskedés és egyéb visszaélések szankcionálásáról rendelkeztek. Ezek közül a 27. § ugyanis azt mondta ki, hogy „aki üzleti tisztességbe ütköző eljárással, különösen az árunak a fogyasztóhoz jutásához nem szokásos és nyilvánvalóan sükségtelen közbeeső kereskedéssel (láncolatos kereskedés) közszükségleti cikk árának drágulását idézi elő, az, amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és hat hónapig terjedhető elzárással és kétezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntendő.” A 28. § pedig azt fenyegeti hasonló büntetéssel, aki közszükségleti cikk továbbadásánál olyan ellenszolgáltatást köt ki vagy fogad el, amely a beszerzési árt, a felmerülő költségeket és a rendes kereskedői hasznot aránytalanul meghaladja. Ez utóbbi esetben egyébként a vevő az ár leszállítását követelheti, a kifizetett ártöbbletet pedig az eladótól visszakövetelheti. Abban az esetben azonban, ha a követelt vagy elfogadott ellenszolgáltatás nem haladja meg az árunak a hatóság által megállapított legmagasabb árát, vagy az árvizsgáló bizottság által közölt tájékoztató árt, nincs helye büntető eljárásnak. Mind a 27., mind pedig a 28. § esetében, ha megállapítható annak a nyereségnek a mennyisége, amelyet a tettes cselekményével illetéktelenül elért, az alkalmazandó pénzbüntetés, kétezer koronán felül, a megállapított nyereség kétszeresével felemelt összegig terjedhet. Hasonló büntetések fenyegetik végül a 31. § szerint azt is, „aki közszükségleti cikknek forgalomba hozatal céljából történő beszerzésénél az eladó részéről követelt árnál, és ha az eladó határozott árt nem követel, a hatóság részéről megállapított ár hiányában az addig szokásos árnál aránytalanul magasabb árt vagy ellenszolgáltatást ígér vagy ad”,⁴¹ itt azonban az illetéktelen nyereség összege a dolog természeténél fogva nem játszik szerepet a büntetésnél.

Vitákban és jogszabályokban tehát nem volt hiány az első világháború idején sem az áruzsorát illetően. A rendelkezések kibocsátására azonban — mint fentebb láttuk — rendszerint vonatottan, késedelmesen került sor, s gyakorlatilag mindvégig megoldatlan maradt a legtöbb iparcikk árának hatósági szabályozása. Pedig a határozott intézkedések igencsak szükségesnek mutatkoztak, mert mint a budapesti államrendőrség 1914. évi működéséről szóló jelentés megállapítja, „már az 1914. év vége felé mind sűrűbbé váltak azok a szomorú esetek, melyekkel a kapzsi üzérkedők, lelkiismeretlen kufárok és szélhámosok igyekeztek, a háborús állapotokat a maguk javára kiaknázni”.⁴² Mindazonáltal még 1916-ban is viszonylag csekély számban, mindössze 708 esetben tettek feljelentést a fővárosban árdragítás miatt, amelyből kihágási útra terelődött 509, árdragító visszaélés vétségének bizonyult és ennek megfelelően az ügyészség elé került 199 ügy, ill. feljelentés.⁴³ Ezzel szemben a budapesti államrendőrség 1917. évi működéséről szóló jelentés szerint az említett évben már 16 381 árdragítási esetben volt eljárás a fővárosban, amely az összes kihágási ügyek 22%-át tette ki,⁴⁴ és feltehetően hasonló jelenségek voltak az ország egyéb részein

⁴⁰ *MRT*, 52-ik folyam 1918. (Budapest, 1918.) I. kötet 628—629. p., II. kötet 1450—1494. p.

⁴¹ *MRT*, 51-ik folyam 1917. (Budapest, 1917.) II. kötet 1736—1737. p.

⁴² Jogállam, 1915. (XIV. évf.) 7—8. füzet 607. p.

⁴³ Jogállam, 1917. (XIV. évf.) 8. füzet 569. p.

⁴⁴ Jogállam, 1918. (XVII. évf.) 9—10. füzet 697. p.

is tapaszthatók. Erre utal a belügyminiszternek az a két körrendelete is, amelyben az árdragító visszaélések szigorúbb megítélésére hívta fel az ilyen ügyekben eljáró hatóságokat.⁴⁵ A mindinkább növekvő áruhiányt azonban természetesen ezek a szigorított intézkedések sem voltak képesek ellensúlyozni, és legjobb esetben is csupán késleltethették a háború végére bekövetkezett gazdasági összeomlást.

ÁRPÁD TÓTH

DIE BEHÖRDLICHE PREISREGELUNG UND DIE PROBLEME DER PREISTRIBEREI ZUR ZEIT DES ERSTEN WELTKRIEGES IN UNGARN

(Zusammenfassung)

Der Ausbruch des Weltkrieges hat die Besitzer der Macht auch im Bereiche der öffentlichen Versorgung vor zahlreiche neue und z. T. unerwartete Aufgaben gestellt. Zu diesem Bereiche gehörte die behördliche Feststellung des Maximalpreises einzelner lebensnotwendigen Warenartikel, die infolge des Krieges entstandene Warenmangel und die damit in enger Verbindung stehenden übertriebenen Preiserhöhungen unbedingt nötig war. Das rechtliche Fundament zu dieser Verfügung bot der § 7. des Gesetzartikels LXIII v. J. 1912 über die Ausnahmemacht im Kriegesfalle. Die aufgrund des Prinzips des freien Verkehrs und der freien Marktwirtschaft stehende Regierung widersetzte sich aber die Preismaximierung durchzuführen. Die erste Verordnung an diesem Bereiche des Innenministers (5600/1914.) befrohte nur diejenige mit einer Festhaltung bis zur Höhe von 15 Tagen, bzw. mit einer Geldbusse bis zur Höhe von 200 Kronen, die für die lebensnotwendigen Warenartikeln einen *unangemessenen* Preis verlangten. Die Regierungsverordnung 8682 v. J. 1914 hat demnach nur soviel vorgeschrieben, dass der Höchstpreis der Zerealien und Mehlararten den tatsächlichen Marktpreisen entsprechend festzulegen sind. Auf diese Preismaximierung folgte in 1915 die der anderen Warenartikeln, die sich aber grösstenteils auf die landwirtschaftlichen Produkte bezog. Vom Ministerpräsident István Tisza wurden diese Verordnungen damit unterstützt, dass die Preismaximierung der Industrieartikel infolge der verschiedenen Qualität jener unmöglich sei. Eine andere Regierungsverordnung (4207/1915) hat nicht nur die Überschreitung der behördlich festgelegten Maximalpreise verboten, sondern — mit einer preventiven Ziel — auch die *Anmeldung*, die *behördliche Requisition*, die *Sequestration*, den *Zwangverkauf*, die *obligatorische Fortsetzung der Produktion*, die *Verschärfung der Marktordnung*, die *Einführung des Markensystems* vorgeschrieben. Die Umgehung dieser Vorschrift wurde als Ordnungsübertretung qualifiziert und mit einer Festhaltung bis zur Höhe von 2 Monaten und mit einer Geldbusse bis 600 Kronen bestraft. Vom Gesetzartikel IX v. J. 1916 wurde — auch mit einem preventiven Ziel — die *rechtswidrige Einholung* der allgemeinen Bedarfsartikel, die *Zurückhaltung* jener vom Verkehr, die *Abschaffung*, bzw. *Beschränkung* ihrer Produktion, die *rechtswidrige Vermittlung*, die *grundlose Vernichtung*, bzw. *Unbrauchbarmachung* jener als *Vergehen* qualifiziert und in den letzten beiden Fällen mit einer Gefängnisstrafe bis zur Höhe von 3 Jahren, bzw. mit einer sehr hohen Geldbusse bestraft. Vernichtete jemand einen *grösseren Vorrat* von Lebensmitteln, wurde der Tatbestand als *Verbrechen* qualifiziert und mit einer Kerkerstrafe bis zur Höhe von 3 Jahren und mit einer schweren Geldstrafe bedroht. Die Annahme dieses Gesetzartikels wurde auch von der Opposition des Parlaments unterstützt, gleichzeitig verlangte sie aber die Preiserminderung der Industrieartikel und die Organisierung der Preiskontrollkommissionen mit behördlichem Wirkungskreis. Diese erreichten aber nur zum Teil die Realisierung nach der Entfernung des Tisza-Kabinetts in 1917.

⁴⁵ *MRT*, 50-ik folyam 1916. (Budapest, 1916.) II. kötet 1816—1817. p., valamint *MRT*, 51-ik folyam 1917. (Budapest, 1917.) II. kötet 1911—1912. p.